

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAYCAN HALK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

Azerbaijan Folklore Investigations in The Period of Independence

Ağaverdi HALİL*

Abstract: *In the article it said about the history of Azerbaijan folklore-study. The folklore investigations carried out in Azerbaijan due to the scientific view are divided into levels and the general peculiarities are defined. In the article one can get information about folklore investigations, investigators, organizations and publications of independent period beginning from 1990.*

Keywords: *Azerbaijan folklore, folklore-study, scientific, investigation, organization, publication.*

Azərbaycan halk edebiyatı bilimi tarihi genel olarak üç aşamaya ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi XIX. Yüzyılın ortalarından 1920-li yıllara kadar olan bir dönemdir. İkincisi, 1920-1990 yılları arasındaki Sovyet dönemidir. Üçüncüsü 1990-lı yıllardan başlanan bağımsızlık dönemidir. Diğer bir bakışa göre halk edebiyatı bilim tarihinin birinci aşaması Orta çağdan başlanmaktadır. Bu döneme ait halk edebiyatı bilimini ve fealiyyetleini “klassik fen edebiyat bilimi” olarak degerlendire biliriz. Çünkü bu zaman halk edebiyatı fealiyyetleri için en önemli mesele olan halk edebiyatı örneklerinin derlenmesi işi yapılmıştır. Orta çağdan, mesela, Mahmut Kaşkarlıdan başlayarak ayrı-ayrı bilim adamları kendi isteklerine bağlı olarak halk edebiyatı örneklerini çeşitli yerlerden derlemiş ve yazıya almışlardır. Bu anlamda en eski runik yazılarda, elyazmalarda, cünglêrdê halk edebiyatının çeşitli zamanlarda derlenmiş örnekleri kalmaktadır. Bu sırada Orhun-Yenisey yazıtlarını, Mahmut Kaşkarlının “Divanü-lügat-it türk” eserini, “Oğuzname” leri türk halkalarının ilk folklor örneklerinin yazıya alındığı kaynaklar olarak göstere biliriz.

* Doç. Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü Bölüm Başkanı

Azerbaycan türklerinin de babaları olan oğuz türklerinin yazı kültürü de yeterince zengin olmuştur. Buraya “Bitik”, “Name” ve “Kitab” kültürleri aittir. Bu kültür aynı zamanda halk edebiyatı ürünlerini de bir şekilde içinde taşımış ve onunla kaynayıp karışmıştır.

İkinci aşama XIX. Yüzyılı kapsamaktadır. Bu dönemde halk edebiyatı örnekleri derlenir ve bir takım gazete ve dergilerde yayınlanmağa başlar. Burada özellikle, “Kafkaz” gazetesi, Azerbaycan Milli Yayınının temeli, öncülü sayılan Hasan bey Zerdabinin yayınladığı “Ekinçi” (1875-1877) gazetesi, SMOMPK (Kafkaz Halklarının Ve Arazilerinin Malzemelerini Tazsvir eden Macmue) toplusu önem taşımaktadır. 1881-li yıllardan 1929 yılına kadar yayını deva eden bu toplunun 46 büyük cilti yayınlanmıştır. Topluda hem çeşitli halk edebiyatı örnekleri yayınlanmış, hem de halk edebiyatı ve halk bilimleri üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bu toplu bilimsel araştırmalar için çok ciddi ve zengin bir kaynaktır.

1900-1920-li yılları kapsayan üçüncü aşamada milli halk edebiyatı araştırmaları biçimlenir. XX. Yüzyılın başlarında “Mekteb”, “Rehber”, “Debistan”, “Ari”, “Tuti” ve başka gazete, dergi ve toplularda Azerbaycan folkloru örnekleri yayınlanır. Bu dönemde F. Köçerli, R. Efendiyev, Hüseyin Qayıbov, Hacı Hasan, Sefəreli Velibeyov, Mahmudbey Mahmudbeyov, Eyneli Sultanov, İsmayıl Memmed və Hasan Efendiyev qardaşları, Mustafa Gemerli və başkaları halk edebiyatı örneklerini derleyip yayınlamışlar. Azerbaycan folklorunun yayınlanmasında milli matbuatın rolü çoğalıyor. Ayrıca halk edebiyatı üslubunu dergiye taşıyan ve bu üslupla bir edebi mektep oluşturan “Molla Nasrettin” mizah dergisi de bu dönemde yayınlamaya başlar ve çok büyük bir ün kazanar.

1920-1940-lı yıllarda dördüncü aşama başlanır. Bu da ilk öncə 1923 yılında kurulan ilk Azerbaycan bilim kurulu sayılan “Azerbaycanı Tadmik v Tettebbö Cemiyeti” nin (ATTC) yaratılması ile nitelenmektedir. “Cemiyet” kendisine ait olan bir takım yayınlarda halk edebiyatı örneklerini naşr etmiş ve onlar üzerine bilimsel araştırmalar yapmıştır. Aynı zamanda “Cemiyet” halk edebiyatını diğer media kuruluşlarında da ardıcılı olarak tebliğ etmiştir. “Cemiyet” in sık şekilde çalıştığı gazete ve dergiler içinde bunlar yer almaktadır: “Azərbaycanı öyrənmə yolu” məcmuəsi, “Dan ulduzu”, “Ədəbiyyat cəbhəsində”, “Maarif və mədəniyyət”, “Yeni yol” qəzeti və b. Bu dönemde Azerbaycan halk edebiyatı örneklerini derliyip yayınlayan ve onlar üzerine araştırma yapan en önemli araştırmacılar arasında H. Zeynallının, Ə. Abidin, S. Mümtazın, Y. V. Çəmənəminlinin, V. Xulufunun, A. Bagrinin və b. isimleri yer almaktadır

Bu dönemde halk edebiyatı araştırmacıları için de faciəli sayılan bir Repression olayı da vardır. Bu olayda insanlar milli bağımsızlık ideyasını

yaymakta, milli bilinci çoğaltmakta, milli kültüre, türkçülüye hizmetde suçlanmış ve idam edilmişler. 1937-1938-yıllarını kapsayan Repressiyon olayında içinde folklorçu bilim adamları da bulunmakla, çoğu aydınlar olmak üzere altmış bin insan öldürülmüş ve ya Sibiryanın çok soğuk yerlerine sürülerek orada öldürülmüşlerdir.

1940-1970-li yılları Azərbaycan halk edebiyatı araştırmaları tarihinin yeni dönemi olmak üzere beşinci aşama olarak nitelendire biliriz. Bu dönemde Azərbaycan Bilimler Akademisinde Folklor şubesi fealiyyət göstermiştir. Bu dönemin esas folklor fealiyyətləri ilə uğraşan bilim adamları sırasında H. Araslı, M. H. Təhmasib, N. Seyidov, Ə. Axundov və b. vardır. Başda adı keçən bilim adamları omak üzere Azərbaycan eposu, aşıq yaraticılığı ve b. üzerine araştırmalar yapılmıştır.

H. Araslının “Kitabi-Dədə Qorqud” abidesini yayınladır, “Aşıq yaraticılığı” eserini yazar (1960), M. H. Təhmasib “Azərbaycan halk destanları” (orta asrlar) eserini yazar.

1970-1990’lı yılları kapsayan altıncı aşamada Foklor çalışmaları daha da genişleniyor ve bu işe universitetler de sevk ediliyorlar. Bakı Dövlət Universitetində Folklor bölümü fealiyyətə başlar. Bu dönemde halk edebiyatı alanında çalışan bilim adamları içinde bunlar yer almaktadır: V. Veliyev, P. Efendiyev, İ. Abbaslı, A. Ceferzade, C. Abdullayev, P. Xelilov, S. Alizade, B. Abdullayev, Q. Paşayev, A. Nebiyev, T. Ferzeliyev, R. Xelilov, O. Eliyev, M. İmanov, E. Məmədi, M. Ceferli, N. Ceferov, M. Qasımlı, A. Mirze, F. Bayat, S. Qeniyev, R. Gafarlı və başkaları halk edebiyatı alanında çalışmışlardır.

Bağımsızlık dönemi başladıktan bu yana olan dönemi yetdinci aşama olarak nitenedire biliriz. Azərbaycan Bilimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsünün nezdinde Dede Korgut İlmı-Medeni Merkezinin yaratılması (1996) da bu döneme tesadüf etmektedir. 2003-yılında Azərbaycan Milli Bilimler Akademisine bağlı Folklor Enstitüsü yaratılır.” Azərbaycan folklor antologiyası”, Azərbaycan folkloru külliyyatı” çokcildlikleri yayınlanmaya başlar.. “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” tekrar yayınlanır. Devamlı oarak folklor ekspedisiyaları organize edilir. Folklor arşivi yaratılır. “Azərbaycan şifahi halk edebiyatına dair tedkikler”, “Dede Korgut”, “Elmi ahtarışlar” gibi dergiler yayınlanmaya başlar. Folklorun çeşitli problemlerine hesr olunmuş monografiyalar meydana gəlir. “Ortak türk geçmişinden ortak türk geleceğine” adlı 6 Uluslar arası Foklor Sempoiumu düzenlinir (2003, 2004. 2005, 2006, 2007, 2010). Folklor saytı hazırlanır. Dünyanın çeşitli ilimi-kültürel kurum ve kuruluşları ile ilişgiler kurulur. Bu dönemde folklor alanında çalışan insanlar

arasında H. İsmayılovun, T. Hacıyevin, Q. Namazovun, C. Abdullayevin, İ. Abbaslının, R. Xəlilovun, O. Əliyevin, M. Kazımoğlunun, Ə. Ələkbərlinin, A. Xəlilin, E. Məmmədlinin, Ə. Əsgərovun, F. Bayatın, A. Hacıyevin, K. Allahyarovun, R. Əliyevin, C. Məmmədovun, M. Allahmanlının, T. Orucovun, E. Abbasovun, Q. Sayılovun, A. Əhmədlinin, T. Səmininin, İ. Rüstəmzadənin və başqalarının isimleri geçmektedir.

Azerbaycan bağımsız olduktan sonra milli manevi değerlere verilen önem gittikçe çoğalmış ve ülkenin medeni hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

20. yy. 90'lı yıllarında zengin poetik söz sanatımızın farklı farklı bölgeler üzere toplanması ve yayımlanması işlerine başlanmıştır. Bu edebi medeni olay milletimizin yüzyıllardan beri yaranan, belleklerde korunan folklor örneklerinin ortaya çıkarma amacını taşımıştır. Bölgesel çok ciltli “Azerbaycan folkloru antalogiyası”nın 20 cildi artık okuyuculara sunulmuştur. Bu yayınların her şeyden önce iki görevi var: Cumhuriyetin folklor arşivi ve fonun aynı zamanda Azerbaycan folklor haritasının oluşmasına yardım edecek ve buna zemin hazırlayacaktır.

Azerbaycan folklorunun toplanması, yayını ve araştırma problemleri ile ilgili Şeki, Guba ve Lenkeran şehirlerinde bölgesel folklor müşaveresi yapılmıştır ve bu ilk müşaverenin malzemelerini topluma ulaştırmışlar.

Milli manevi değerlerimizi korumak, onların gönül ve ruh dünyasından ayrı olmak manevi enstitütüleri daha da aktivleştirdi. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi rehberliğine “Folklor – İlmi Medeni Merkezi” oluşturmak 1996 yılında “Merkez” in yaranmasıyla Azerbaycan folklor işi vüsat almış ve bu alanda ilk başarılı adımlarını atmıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 2003 yılının 16 mayısında “Azerbaycan folkloru örneklerinin hukuki korunması hakkında” kanunu onaylamış ve aynı yıl ağustos ayının 4'ünde bu kanunun uygulaması hakkında kararname imzalanmıştır. Bu kanundan sonra “Merkez” Enstitüde dönüşmüş ve daha da gelişmiştir. Ülkemizde mevcut olan folklorşünasları Enstitüde başlanan folklor işlerine yönlendirmişler.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi ilmi ve pratik faaliyetinde belirttiği kanun taleplerinden kaynaklanan görevlerin yerine yetirilmesini karşısına amaç edinmiş ve folklor örneklerinin toplanması, kataloglaşdırılması, tertibi, yayını, araştırılması ve tebliği yolu ile onları kayıpsız genç nesillere ulaştırılması alanında büyük işler görmüşler.

Enstitüt işçilerinin topladığı zengin folklor örneklerini 100 ciltlik “Azerbaycan folkloru külliyyatı” nda yayımlanmağa başlanmıştır. Bu ciltlerden 15’i yayımlanmış, 30 cilt ise yayımlanmaktadır. Bir çok dünya ülkelerinin ilmi tecrübesinde kullanılan folklorun bölgeler üzre toplanması metoduyla “Azerbaycan folklor antologiya” sının 20 cildi yayımlanmıştır. Burada felakete uğramış arazilerin (Karabağ) halkına özellikle “kaçkın”, “göçgün”, “didergin” insanlara hasssas yaklaşılmış ve antologiyalarının yayınının ilk merhalesinde buna önem verilmiştir. Aynı bölgelerin insanları çeşitli rayonlarında yaşamış ve kaybolmuş folkloru temsil etmişlerdir.

Yaşadığımız dönemin zorluklarına rağmen ülkemiz bu yıllarda bir çok işler yapılmıştır. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi bu işlerin üstesinde başarıyla gelmiştir. Böylelikle folklorun korunması onun sosyal medeni kontekse dahil edilmesi ile ilgili bir çok araştırmalar yapılmıştır. Sadece Folklor Enstitüsünde 200’den fazla kitap, “Folklorun ilkin yayınları” serisi, farklı farklı türde kitaplar, folklor tercümeleleri, monografik araştırmalar veb. yayınları olmuştur. Bununla beraber 1961 yılından 1981 yılına kadar 6 sayısı çıkmış “Azerbaycan sözlü halk edebiyatına dair tetkikler” in 30 cildi yayımlanmıştır. Enstitütünün yılda 4 sayısını yayımladığı ulusal “Dede Korkut” dergisinin 32 sayısı artık yayımlanmıştır. Doktora öğrencileri ve araştırmacılar için olan “İlmi Ahtarışlar” dergisinin 30 sayısı yayımlanmıştır. Bu dergilerde yayımlanan makalelerin çoğu ilmi taleplere tam uygundur. Şimdi Enstitütüde genellikle konseptual esasda “Azerbaycan halk yaratıcılığı”, “Azerbaycan folklorunun esasları”, “Azerbaycan sözlü halk yaratıcılığı tarihi”, “Azerbaycan folklor ensiklopediyası”, “Azerbaycan aşık ensiklopediyası” gibi çok cildlik yayınlar yer almaktadır.

Ülkemizi bölgede lider devlete dönüştüren cumhurbaşkanımız İlham Aliyev ilim alanında çok işleri yapmıştır.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitütüsü ülke rehberliğinin karşıya koyduğu taleplere uygun faaliyet programı üzerinde çalışmıştır. Şimdi Folklor faaliyetinin tanzimleyen Azerbaycan Cumhuriyetinin “Azerbaycan folkloru örneklerinin hukuki korunması hakkında” kanunu, kanunun tatbiki ile Azerbaycan Cumhur Başkanının kararnamesi ilmin gelişmesindeki tezleri, YUNESKO’nun belirli belgelerindendir.

Cumhur Başkanı admistrasiyasının başkanı profösör Ramiz Mehdiyev haklı olarak belirtiyor: “Bu gün dünya Azerbaycanı yeniden keşf ediyor. Ülkemize olan bu dikkat ve ilgi esasında Cumhur Başkanı İlham Aliyev fedakar faalyeti dayanır. Artık politoloji tatkikatlarında “Azerbaycan modeli” hakkında fikirler seslenir”.

Ulu önderimizin yarattığı Folklor Enstitüsü Bağımsız Devletler Birliğinde! BDB de) örnek olacak bir teşkilat olarak tanınmaktadır. Enstitünün hem BDB ülkeleri hem de diğer yabancı ülkelerin belirli kurumları ile ilgili alakaları gittikçe daha da güçlenmiştir. Bu alanda Haydar Aliyev Fonunun, Azerbaycan Kültürünün Dostları Fonunun başkanı, YUNESKO'nun sözlü ananeleri alanında hoşmeramlı elçisi Mehriban hanım Aliyeva'nın devamlı emeyini belirtmeliyiz.

2003 yılının kasım ayında Azerbaycan muğamı YUNESKO tarafından “Beşeriyetin Sözlü ve Geyri Maddi İrsinin Şah Eseri” ilan olunmuştur. 28 Eylül 2 Ekim 2009 yılında Birleşmiş Arap Emirliyyinin Abu – Dabi şehrinde YUNESKO'nun Somut Olmayan Kültür Mirasının Korunması teşkilatının 4. Birleşiminde YUNESKO'nun Hükümetlerarası Komisyonun son kararına esasen Azerbaycan aşık sanatı ve Nevruz bayramı somut olamyan kültür mirasının reprezentantiv listesine ilave edilmiştir.

Folklor Enstitütünün merkezi Budapeşt şehrinde olan Avrupa Folklor Enstitütün işbirliği sonucunda Azerbaycan Folklorunun tüm türlerine ait örnekler Avrupa dillerinde yayımlanmıştır. Bunlardan milletimizin iki büyük epik anıtı “Kitabi-Dede Korkut” ve “Koroğlu” destanları artık macar diline tercüme yapılarak yayımlanmıştır.

1990 yıllarından günümüze kadar olan dönemi kapsayan yeni merhalede folklor işi geniş yayılmış ve devamlı olarak araştırmalarla zenginleştirilmiştir. Buraya Bakü Devlet Üniversitesinde Folklor ana bilim dalı kurulmuştur. V. Veliyev, P. Efediyev, İ. Abbaslı, B. Abdullyev, G. Paşayev, A. Nebiyev, T. Ferzeliyev, R. Halilov, O. Eliyev, M. Kazımoğlu, E. Memmedli, N. Ceferov, M. Gasımlı, F. Bayat, S. Geniyev, M. Ceferli ve başkalarının folklorşünaslık faaliyeti Azerbaycan folklorşünaslığının döneminin karakterini yansıtır.

Folklorun çeşitli sorunlarına ithaf olunmuş monografiyaların meydana gelmesinde bağımsızlık döneminde daha düzenli bir özellik taşımaktaydı. “Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine” başlığı altında Türk dünyasının manevi birliği için araştırmaları kapsayan başlık altında 6 uluslararası folklor ilmi konferansın yapılması da bu döneme tesadüf ediyor. (2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2010). Folklor saytı da hazırlanmıştır. H. İsmayilov'un, T. Hacıyev'in, G. Namazov'un, İ. Abbaslı'nın, R. Halilov'un, O. Aliyev'in M. Kazıoğlu'nun, E. Alekberli'nin, A. Halil'in, E. Memmedli'nin, E. Esgerov'un, F. Bayat'ın, A. Hacıyev'in, K. Allahyarov'un, R. Aliyev'in, C. Memmedov'un, M. Allahmanlı'nın, T. Orucov'un, E. Abbasov'un, Serkan Haveri'nin, G. Sayilov'un, A. Ehmeli'nin, T. Semimi'nin, İ. Rüstemzade'nin ve başkalarının folklorşünaslık

faaliyetleri daha da genişlenmiş ve yeni ilmi eserler folklorşünaslığımızı daha da zenginleştirmiştir.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan bölgesinde Folklor şubesinin işe başlamasıyla yeni işlere imzasını atmıştır. Nahçıvan Ali Meclis'in başkanı Vasif Talıbov'un dikkati ve emeği sayesinde "Nahçıvan folkloru" antalogiyası çok ciltliyinin ilk ciltleri hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin Edebiyat Enstitüsünde M. Gasımlı, G. Paşayev, B. Abdulla veb. Folklor alanında yeni eserlerini vererek hafızlarda kalmışlar. Şunu da belirtelim ki burada "Folklor ve etnografiya" dergisinde çıkmaya başlamıştır.

Bakü Devlet Üniversitesinde Folklor ana bilim dalı ve A. Nebiyev, N. Halilov, E. Talıblı, M. Memmedov, Ü. Nebiyev'a, K. İslamzade ve başkalarının Azerbaycan folklorşünaslığının gelişmesinde kendi emekleri olmuştur. Bu Üniversitede yayımlanan "Folklorşünaslık meseleleri" dergisi günümüz folklor araştırmalarında kendi orjinalliği ile seçilmektedir. Azerbaycan Kafkaz Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Prof. Dr. Ömer Okumuş'un ve Azerbaycan dili ve Edebiyatı bölümünde Prof. Dr. Akif Hüsynov'un başkanlığı ile halk edebiyatı konusunda iki Uluslararası sempozyum düzenlemiştir. Bunlardan biri Halk destanları (hikayeleri) (2004) diğeri ise Çocuk Edebiyatı (2008) sempozyumlarıdır. Bu Sempozyumun bildirileri yayımlanmıştır. Burada sunulan bildirilerde çoğunlukla halk edebiyatı sorunları araştırılmıştır. Ayrıca Kafkaz Üniversitesinde halk edebiyatı alanında araştırmacılar çalışmaktadırlar. Bunların içinde A. Halil, Serkan Haveri, Mehmet Turmuş, Seyran Gayıbov, Emin Ağayev gibi tecrübeli araştırmacılar bulunmaktadır. Burada yapılan araştırmalar Kafkaz Üniversitesinin aynı adlı dergisi ile yanı sıra ülke içinde ve yurt dışındaki hakemli dergilerde yayımlanmaktadır.

Bakü Slavyan Üniversitesinin rektörü professor Kamal Abdulla halk edebiyatı alanında yapılan araştırmalara özel bir katkıda bulunmaktadır. Kendisi başkanlık yaptığı Üniversitede halk edebiyatına ait yabancı dillerde bulunan önemli bilimsel eserleri Azerbaycan türkcesine çevirisini ve yayını ardıcıl olarak gerçekleştirmektedir. Üniversitenin orqanizasyonunda düzenlenen Uluslararası Sempozyumlarda da halk edebiyatı araştırmalarına ayrıca önem verilmektedir.

Folklorun korunması, yaşatılması ve gelicek nesillere ulaştırılması alanında ülkemiz de bir çok işler görmüşler. Folklorun korunmasında geyri hükümet teşlihatlarının (GHT) da emeği olmuştur.

Folklor araştırmaları sadece milli ananede değil farklı alanlarda da gittikce kendini geliştirmiştir. Azerbaycan – İngiliz, Azerbaycan- Fransız, Azerbaycan – alman, Azerbaycan – Rus, Azerbaycan – Türk veb. folklor ilişkileri tipoloji aspektden tahlil olduğu araştırmalar dahildir. Bu da Azerbaycan`nın uluslararası ilmi medeni ilişkilerin genişlenmesinde büyük etkisi vardır.

Edebiyat

Veliyev V. Azerbaycan folkloru, Bakı, 1985.

Efendiyev P. Azerbaycan sözlü halk edebiyatı, Bakı, 1992.

Nebiyev A. Azerbaycanhalk edebiyatı, Bakı, 2002.